

Sosialististen reformien pohjustamat revolootiot Itä-Euroopassa

URPO KIVIKARI

ABSTRACT

Post-Socialist
Revolutions
in Eastern Europe

Eastern Europe and its relations with the rest of the world have lived through unparalleled changes after the removal of obstacles to the development of democracy and the market economy. The transition is irrevocable but not at all completed. The process also brings a lot of hardship for the people. The market economy enters Eastern Europe with »the ugly side first», and the violent structural change in itself induces negative growth. The countries are burdened with past debts to the environment, to foreign countries, to society itself, and to the people

Factors contributing to positive economic development include, among others, low labour costs, more effective participation in the international division of labour, and a strong motivation to improve the standards of living in the new market-based economies. The West has adopted a positive attitude to the East-European developments, although the instability also evokes anxiety. The West protects its own interest, too, by improving its preparedness for cooperation and aid in Europe, where the present and the future increasingly depend on the ability to manage things together.

Itä-Eurooppa* sekä sen suhteet länteen ja kehitysmaihin ovat olleet viime vuosien aikana ennen kokemattomien mullistusten näyttämöitä. Aikaisemat reformit, idän ja lännen välisen liennytyksen kaudet ja talousjärjestelmien konvergenssi olivat pientä nyt käynnistyneeseen kumoukselliseen prosessiin verrattuna.

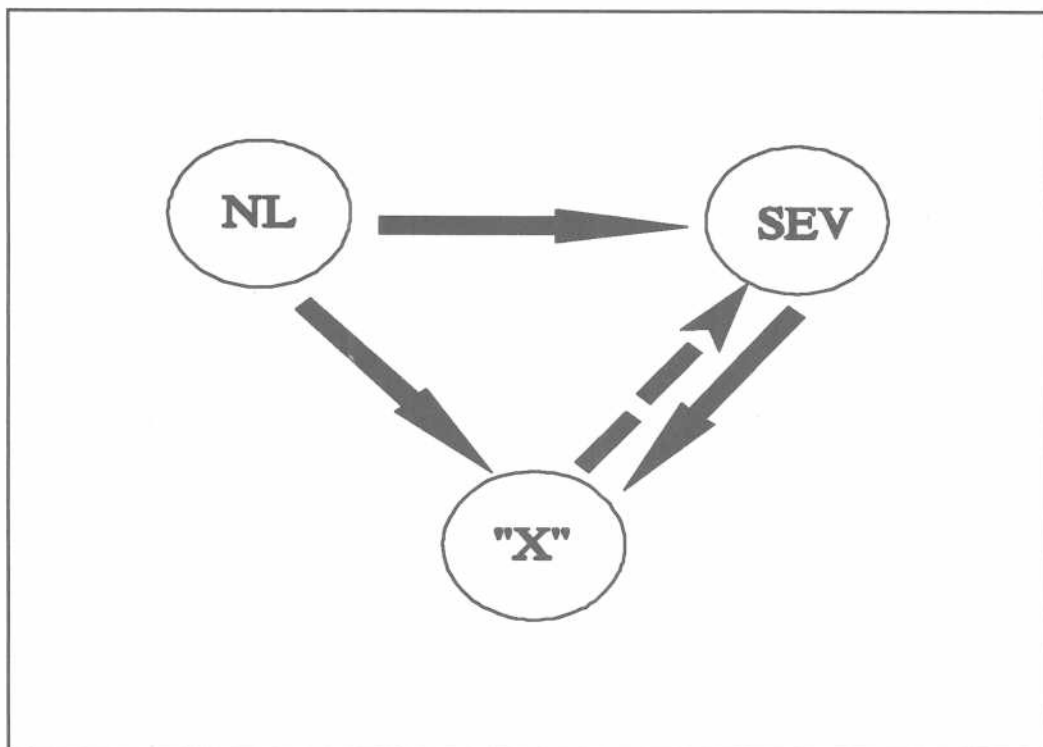
Reaalisosialismin romahdus yllätti, vaikka sitä olisi pitänyt osata odottaa. Olivathan talouskehityksen keskeiset tunnusluvut jatkuvasti ja jyrkäs-

ti heikentyneet 1970-luvun jälkipuolelta saakka pienemmissä Itä-Euroopan maissa (Nagy 1991, 269—271). Neuvostoliiton sittemmin pysähtyneisyydeksi nimetty näennäinen vakaisuus oli paljastunut voimattomuudeksi eri tilanteissa, kuten liittolaisnaapurien Afganistanin ja Puolan kriiseissä 1980-luvulla.

Reformipolitiikan umpikuja

NKP:n 20. puoluekokouksessa vuonna 1956 N. Hrushtshev julisti, että sosialistisen leirin maiden ei ole pakko seurata tiukasti Neuvostoliiton mallia vaan niille ovat avoimena »erilaiset tiet sosialismiin». Etenkin 1960-luvun puolivälistä alkaen SEVIN jäsenmaissa laadittiinkin lukuisia osittaisia kokonaisreformieiksi nimettyjä ohjelmia. Aina vuoteen 1989 uudistusten tulokset kuitenkin jäivät vaatimattomiksi ja niistä puuttui aito kansallinen luonne. Erityisesti kolme seikkaa selittää sen,

* Itä-Euroopalla tarkoitetaan tässä Neuvostoliittoa ja muita eurooppalaisia maita, jotka kuuluivat Varsovan liittoon ja SE-Viin, sekä Albaniaa ja Jugoslaviaa. Nykyoloissa Itä-Eurooppaa ei pidetä soveliaana yhteisnimityksenä näille maille, joita sosialistinen järjestelmä ei enää yhdistä ja joista muutamat kokevat jälleen kuuluvansa Keski-Eurooppaan. Kaikille ko. maille on kuitenkin yhteistä sosialistisen yhteiskunta- ja talousjärjestelmän hylkääminen ja uuteen järjestelmään siirtyminen. Koska tämä yhteinen piirre on artikkelin kannalta keskeinen seikka eikä muutakaan osuvaa nimitystä »siirtymän maille» ole käytössä, Itä-Eurooppa tarkoittaa tässä Euroopan entisiä sosialistisia maita.

Kuvio 1. Talousuudistusten »Bermudan kolmio» vuosina 1949—1989.

että syvällisiä muutoksia talousjärjestelmiin ei voitu tehdä.

1. *Uudistuksilla ei saanut olla poliittista ulottuvuutta.* Ennen *perestroikaa* oli ilmeistä, että Neuvostoliiton johto ei pitänyt poliittisen järjestelmän muutoksia aiheellisina omassa maassaan eikä sallinut niiden toteuttamista myöskään liittolaismaissa.

Historia ei aukottomasti tue von Misesin ja von Hayekin oppeihin tukeutuvaa väittämää, jonka mukaan sekä poliittisen että taloudellisen järjestelmän tulee olla joko hajautettu (demokratia ja markkinatalous) tai keskitetty (diktatuuri ja suunnitelmatalous), jotta yhteiskunta voisi toimia kunnolla (vrt. Kivikari 1980, 309—314). Itä-Euroopan kokemukset kuitenkin tätä »yhteensoveltumattomuusoppia» vahvistavat, sillä markkinataloutta ei onnistuttu toteuttamaan yhden puolueen hallitsemisessa sosialisistisissa maissa.

2. *Uudistukset olivat kalpeita kompromisseja.* Yksipuolisesti talouteen rajoittuneet uudistukset latistuiivat valmisteluvaiheessa puolinaisiksi kompromisseiksi, jotka täytäntöön pantaessa edelleen

vesittyivät. Ne, jotka pelkäsivät etujensa ja asemansa huononevan uudistuksessa, vastustivat ensin reformia siitä päätettäessä ja sitten jatkoivat vastarintaansa jarruttamalla sen toteutusta. Poliittinen julkisivu pysyi yhden puolueen järjestelmässä yleensä yksimielisenä, mutta sen takana taistelu poliittisesta vallasta ja etujen uusjaosta uudistusten yhteydessä oli ankaraa. Poliittisten rakenteiden sisäinen uudistusvastaisuus teki äärimmäisen vaikeaksi todellisten muutosten toteuttamisen. Kun uudistuksista alunperin puuttui poliittinen puoli ja prosessia leimasi puolinaisuus sekä valmistelussa että toteutuksessa, tulos oli parhaassakin tapauksessa vain »kahdeksasosauudistus».

3. *»Bermudan kolmion» taika.* SEVin eurooppalaisten jäsenmaiden talousjärjestelmien välillä vallitsi vahva riippuvuus, jota kuvion 1 nuolet osoittavat. Vain Neuvostoliitolle olisi ollut mahdollista muuttaa talousjärjestelmäänsä SEVin keskinäisessä kaupassa vallitsevasta kulttuurista ja muissa jäsenmaissa tapahtuvasta kehityksestä riippumatta. Sitä vastoin Neuvostoliitolla oli hallitseva vaikutus sekä yksittäisten maiden (»X») kuvi-

ossa 1) että SEVin keskinäisen työnjaon järjestelmiin. Tämä vaikutus perustui Neuvostoliiton asemaan sosialistisen liittouman johtajana ja koko SEVin keskiönä sekä sen merkitykseen kunkin jäsenen suurimpana kauppakumppanina.

Yksi syy siihen, että SEVin alueella käynnistetyt taloudelliset uudistukset jäivät puolinaisiksi tai epäonnistuivat, oli kehityksen keskinäinen riippuvuus ja epäharmonisuus. Jos jossakin maassa olisikin kyetty voittamaan Neuvostoliiton vastahakoisuus ja maan sisäinen vastustus, yksinäinen uudistus olisi merkinnyt duaalitalouden luomista ao. maahan. Kansantaloudessa ja yksittäisissä yrityksissä olisi pitänyt toimia rinnan kaksi erilaista taloudellista ja kaupallista kulttuuria. Yhtä lailla yksinäisiksi jäivät muutamat SEV-kaupan uudistusyritykset. Esimerkiksi 1980-luvun puolivälissä tehtyä päätöstä muuttaa kauppa valtioiden välisestä yritysten väliseksi oli mahdoton toteuttaa, koska tuolloin monissa SEV-maissa yritykset eivät voineet olla suorissa liikesuhteissa edes oman maan yrityksiin.

Yksittäiset uudistukset SEV-maissa tai SEVin organisaatioissa eivät saaneet tukea samanaikaiselta ja -suuntaiselta kehitykseltä SEV-yhteisön muissa osissa. Niinpä liikkeelle lähteneet reformit katosivat ennen pitkää jäljettämiin SEVin vaikutuskolmiossa, josta muodostui näin sosialistisen leirin uudistusten »Bermudan kolmio».

Siirtyminen uuteen järjestelmään

Vuonna 1989 radikaaleja muutoksia kahlehtineet vastukset ja esteet alkoivat lopullisesti luhistua. Kaikissa maissa käynnistyi kehitys kohti monipuoluejärjestelmää. Puolinaisten talousuudistusten sijaan alettiin vaatia varauksetta markkinatalouden omaksumista. SEV menetti nopeasti merkitystään, kunnes se vuonna 1991 lakkasi olemasta. »Eri-laiset tiet sosialismista» olivat avoimina.

Reaalisosialismin soveltajamaille yhteisiä piirteitä olivat

- sosialistinen (kommunistinen) valtioideologia
- sosialistinen (kommunistinen) valtapuolue
- tuotantovälineiden kollektiivinen omistus
- keskitetty taloussuunnittelu.

Todelliset järjestelmämuutokset alkoivat poliittisilla mullistuksilla, jotka kohdistuivat kahteen ensinmainittuun kriteeriin ja päättivät niiden valta-aseman. Vaikka poliittisen järjestelmän muutos näiltä osin onkin ollut peruuttamaton, uusi poliittinen järjestelmä ei ole vielä likikään lopullinen.

Monipuoluejärjestelmään kevään 1990 vaaleissa siirtynyt Unkari ja vuoden 1990 alussa pikamarsin kohti markkinataloutta aloittanut Puola — muista maista puhumattakaan — eivät ole saattaneet läheskään loppuun siirtymistä vanhasta järjestelmästä uuteen. Uusien puolueiden yhteinen hallitseva piirre on antikommunistisuus sekä demokration ja markkinatalouden kannattaminen. Puolueiden ideologia ja ohjelmakokonaisuudet sekä samastuminen yhteiskunnallisiin ryhmiin jäävät vielä epämääräisiksi. On kiintoisaa seurata puoluekarttojen väritymistä sosialismin jälkeisessä Euroopassa 1990-luvulla. Uuden puolueuudostuksen malleja näkyy löytyvän menneisyydestä sekä läntisten demokratioiden puoluelaitoksen varhaisemmista vaiheista että ao. maan omasta historiasta mutta myös Länsi-Euroopan nykypuolueista. Vieraat mallit sellaisenaan tuskin toimivat hyvin uusien demokratioiden vaikeissa poliittisissa olosuhteissa.

Kommunistisen ideologian ja puolueen syrjäyttäminen vallasta teki mahdolliseksi ja väistämättömäksi talousjärjestelmän murroksen. Keskitettyä taloussuunnittelusta oli alettu luopua jo reformikaudella. Keskussuunnittelun lopullinen purku onkin toteutunut kumouksellisista talousuudistuksista nopeimmin. Toisesta sosialistisen talousjärjestelmän peruspiirteestä, tuotantovälineiden valtiollisesta tai muusta kollektiivisesta omistuksesta, on paljon vaikeampi irtaantua.

Siirtyminen markkinatalouteen voidaan vaiheittaa vakauttamiseen, vapauttamiseen, yksityistämiseen ja rakennemuutokseen. Vaiheita voidaan toteuttaa muussakin järjestyksessä, ja aina ne ovat paljolti päällekkäisiä. Vakauttaminen yleensä merkitsee mm. patoutuneen liikakysynnän neutralointia, valtion budjetin tasapainotusta erilaisia tukia karsimalla, rahapolitiikan tiukentamista, inflaation hillintää sekä myös uuden sosiaaliturvajärjestelmän luomista. Vapauttaminen merkitsee »korjaavaa inflaatiota», vapaan yrittäjyyden sallimista ja kilpailun elvyttämistä usein myös ulkomaankauppaa vapauttamalla, mihin liittyy valuutan sisäinen vaihdettavuus. Vapauttamisesta seuraa valan ja etujen uudelleenjako, joten sillä on suuria poliittisia ja sosiaalisia vaikutuksia. Tämä koskee myös yksityistämistä. Samalla kun yksityistämisen toivotaan järjeistävän ja tehostavan taloutta, se muuttaa valtarakenteita ja yhteiskunnan luonnetta. Rakennemuutos liittyy edellä mainittuihin toimenpiteisiin ja edellyttää erityisesti kilpailun elvyttämistä sekä suuria investointeja.

Hintojen vapauttamista seuranneen rajun inflaa-

tion ohella erityisesti yksityistäminen kiinnostaa ja koskee kaikkia (vrt. Sutela 1991). Lähes mahdoton tehtävä on korvata aikanaan sosialisoitu yksityisomaisuus entisille omistajille asianomaisia ja muita kansalaisia tyydyttävällä tavalla. Valtion tuotannollisen omaisuuden nykyarvon määrittäminen on sekini perin vaikeaa, koska tuotantolaitosten toiminnan ja tuloksellisuuden edellytykset ovat muotoutuvassa markkinataloudessa aivan toiset kuin vanhassa järjestelmässä. Epäilyt valtion omaisuuden alihintaisista mynneistä ovat ao. maissa melko yleisiä. Joissakin tapauksissa valtionyhtiöiden johto tai puoluevirkaillijat ovat syyllistyneet väärinkäytöksiin yksityistämässä. Toisaalta kaupan alihintaisuutta ei välttämättä osoita se, että uusi omistaja — kotimainen tai ulkomainen — onnistuu muuttamaan halvan mutta heikottasoisen yrityksen kannattavaksi ja saa alkusijoitukseen nähden hyvän tuoton.

Oikeita hintoja suurempi pulma yksityistämässä on pääomien puute. Kunnan kansalaisilla ei yleensä ole varaa ostaa tehtaita, hotelleja, ravintoloita tai kauppia eikä sijoittaa osakkeisiin. Yksityisellä kotimaisella pääomalla on usein hämärä alkuperä. Ulkomainen omistus ei suuressa mitassa tule kysymykseen. Ulkomaiset investoijat eivät suurin sijoituksin suinpäin ryntää Itä-Eurooppaan, jossa myös tunnetaan epäluuloa läntisiä sijoituksia kohtaan. Joissakin maissa, kuten Puolassa ja Tshekkoslovakiassa, yksityistämistä on tarkoitus vauhdittaa väestölle jaettavilla »kansalaisosakkeilla» (vrt. Hunya 1991). — Yksityistäminen on vaikea, pitkälinen prosessi, jossa ei voi kokonaan välttää likaista rahaa eikä arveluttavia ratkaisuja.

Toimivan markkinatalouden aikaansaamisessa on kysymys vuosia, ehkä vuosikymmeniä kestävästä oppimis- ja omaksumisprosessista. Markki-

natalouden keskeisten edellytysten ja instituutioiden luominen merkitsee vasta uuden järjestelmän alkua, ei sen toteuttamista. Vaikka kaikissa Itä-Euroopan maissa on laaja poliittinen tahto siirtyä markkinatalouteen, niissä ilmenee myös sekä tarkoituksellista että tiedostamatonta muutosvastarintaa, jolla halutaan puolustaa saavutettuja etuja tai torjua uuteen järjestelmään siirtymisestä aiheutuvia pelkoja.

Vaikka markkinatalouteen ja monen puolueen järjestelmään siirtymisen prosessit sisältävät kaikissa Itä-Euroopan maissa samoja vaiheita ja aineksia, kehityksen maakohtaiset erot ovat suuret (vrt. *Economic Survey of Europe* 1991, 124—125). Henkinen valmius muutoksiin on ollut paras Unkarissa, jossa markkinatalouden oppeja on pyritty soveltamaan vuoden 1968 talousuudistuksesta lähtien ja jossa sosialistisessa valtuolueessa voitolle päässyt uudistuslinja päätti 1980-luvun lopulla maan siirtymisestä monipuoluejärjestelmään. Kaiken kaikkiaan Unkari edustaa kehityksenärkeä (ks. taulukko 1).

Puolassa talousuudistuksia on toteutettu parin vuoden aikana hyvin ripeästi, mutta sen yhteiskunnassa ja taloudessa on paljon epävarmuutta aiheuttavia tekijöitä. Niitä on myös entistä avoimemmin esillä kahden pääkansallisuuden Tshekkoslovakiassa, jossa politiikan ja talouden vanhakantaiset järjestelmät romahtivat yhtäkkisesti ilman edeltävää reformikehitystä. Bulgariassa ja Romaniassa kehitys on käynnistynyt vaatimattomasti. Jugoslavia on taantunut sisällissodan seurauksena, eikä arviolla hajoavan maan uudistustilanteesta oikeastaan ole perustaa. Myöskään arvioon hajonneen Neuvostoliiton sekavista oloista (joulukuussa 1991) ei ole edellytyksiä. Syksyllä 1991 itsenäistyneiden Viron, Latvian ja Liettuan tilannettakaan ei ole aiheellista arvioida taulukossa 1, koska nii-

Taulukko 1. Talousjärjestelmän uudistamisen tilanne eräissä Itä-Euroopan maissa (joulukuun 1991).

	Hintajärjestelmän uudistus	Yksityistäminen	Pääomamarkkinat	Ulkomaankaupan vapauttaminen	Valuuttakurssi
Unkari	++	++	+	++	++
Puola	++	+	+	++	++
Tshekkoslovakia	+	+	+	++	++
Jugoslavia	+	+	0	0	+
Bulgaria	+	0	0	+	+
Romania	+	0	0	0	0

++ Olennainen uudistus

+ Joitain uudistuksia

0 ei merkittävää muutosta

den raha- ja muu talous on yhä tiukasti sidoksissa entiseen emämaahan (vrt. Kivikari 1991b).

Neuvostoliiton valtiollinen rakenne ei kestänyt muutosprosessia, jolle antoi alkukiihdytyksen valtakoneiston käynnistämä *perestroika*. Neuvostoliiton olemassaolo oli sotasotalismin rakenteiden varassa. Poliittinen propaganda julisti valtion perustamisesta saakka herkeämätöntä taistelua ulkoisia ja sisäisiä vihollisia vastaan. Siksi valta piti keskittää Puolueelle, talous säilyttää komentotaloutena ja talouden parhaat voimavarat kohdentaa sotilaalliselle sektorille. Neuvostoliitto oli taisteluväline sosialismin rakentamiseksi. Tämän tehtävän kadottua poliittinen ja taloudellinen järjestelmä on saatava sananmukaisesti uuteen uskoon oloissa, jotka tasavallasta toiseen vaihtelevat jopa enemmän kuin olosuhteet Euroopan yhteisön eri jäsenvaltioissa. Demokratian ja markkinatalouden alkuedellytykset ovat Venäjällä ja muissa itsenäisiksi julistautuneissa tasavalloissa heikot, joten kehitysnäkymät sosialistisen supervallan jälkeensä jättämässä järjestelmätyhjössä eivät ole hyvät.

Alhainen lähtötaso

Jos Itä-Euroopan maiden kansantaloudet olisivat kukoistaneet ja kehittyneet suotuisasti, poliittisen vapauden kaipuu ei varmaankaan yksin olisi aikaansaanut niissä nyt tapahtuneita järjestelmämuutoksia. Heikot kansantaloudet eivät enää kyenneet ylläpitämään vanhaa järjestystä. Talouden alusrakenteen murtuminen romahdutti politiikan päällysrakenteen.

Vanhasta järjestelmästä uuteen siirtyminen ei suinkaan välittömästi paranna taloudellista tilannetta. Saneeraus päinvastoin hiljentää tehdassaleja, ja markkinatalouden hedelmien kypsymistä joudutaan odottamaan. Markkinataloudesta tunnettujen huonojen piirteiden omaksumisessa Itä-Euroopan maat toki ovat olleet nopeita ja lioittelevia. Ulkoinen epätasapaino, joka oli yleinen ongelma jo reformistisen sosialistisen hallinnon aikana, ei ole korjaantunut. Siirtymävaiheen alussa inflaatio on noussut moninkertaiseksi OECD-tasoon verrattuna. Avoimen työttömyyden, rikollisuuden ja epätasa-arvon kasvu huolestuttaa poliitikkoja ja väestöä.

Talouden kasvuluvut kertovat alun hankaludesta orastavissa markkinatalouksissa. Viime vuosien kehitystä on kuvattu taulukossa 2 (seuraavalla sivulla) sekä varanto- että virtasuureita yhdistelevällä indikaattorilla (PIG = *physical indicator global*), jossa on otettu lukuun monipuolisesti ao.

maan ja sen väestön kulutus ja varallisuus. Tämä yhdistelmäosoitin antaa myönteisemmän kuvan sosialistimaiden elintasosta kuin vaihtoehtoiset kehitystasovertailut länsimaihin (Havlik 1991).

Yhdysvaltoihin ja Itävaltaan verrattuna talouden kehitys oli ennen kumouksia (1985—88) vain lievästi epäedullinen. Sittemmin tilanne on huonontunut voimakkaasti. Vuonna 1991 talouskasvu, joka on taulukossa 2 ennusteena, jäi negatiiviseksi kaikissa Itä-Euroopan maissa. Saman suunnan ennakkoidaan jatkuvan vuonna 1992 (Kivikari 1991a, 14).

Siirtymätalouksissa negatiiviset kasvuluvut eivät merkitse samaa kuin esim. lama-Suomessa, vaan niitä tulkittaessa on otettava huomioon mm. seuraavat näkökohdat:

1) *Tuotannon järjestelmäsidonnaisuus*. Koska tuotanto on sidoksissa vallitsevaan talousjärjestelmään, kaikki taloudellinen toiminta joutuu järjestelmämuutoksen myötä uudelleenarvioitavaksi. Pelkästään hintajärjestelmän uudistus merkitsee tarjonnassa ja kysynnässä suuria siirtymiä. Ennen hyvin menestynyt tuotantolaitos saattaa kysynnän romahduksen tai kustannusten nousun seurauksena kadottaa kokonaan toimintaedellytyksensä. Tästä on runsaasti esimerkkejä etenkin entisestä Itä-Saksasta mutta myös Itä-Euroopan muista maista.

2) *Talouden uusi organisoituminen*. Itä-Euroopassa on syntynyt suuri määrä yksityisyritteliäisyyttä, jota ei läheskään aina sisällytetä tuotantotilastoihin. Sosialismin aikana vallinneet eriväriset puolilailliset tai lainvastaiset markkinat (mustat, harmaat, ruskeat, vaaleanpunaiset jne.) vaihtavat väriä ja tulevat osaksi virallisia valkoisia markkinoita. Joissakin maissa — etenkin Neuvostoliitossa — mustat ja muut virallisen talouden ulkopuoliset markkinat ovat olleet edelleen kasvussa.

3) *Tilastoinnin uudistaminen*. Sosialistiset maat sovelsivat, Unkaria lukuunottamatta, viime vuosiin saakka omintakeista tuotannon tilastointia (MPS). Siirtyminen markkinatalouksien tilastointikäytäntöön merkitsee sitä, ettei voida täysin luotettavasti erottaa toisistaan tilastointi- ja reaali-muutoksia.

4) *Rakennemuutoksen vaikutus*. Entisissä sosialistimaissa on ollut varsin paljon markkinatalouden oloissa kannattamatonta tuotantoa. Väistämättömän rakennemuutos johtaa laajoihin tuotannon supistuksiin. Karsittua tuotantoa on mahdotonta lyhyessä ajassa kokonaan korvata uudella. Kotimainen säästäminen, ulkomaiset suorat sijoitukset ja ulkomainen lainanotto ennestään pahoin velkaan-

Taulukko 2. Itä-Euroopan maiden *per capita* -tulojen (PIG-osoitin) kehitys (US \$).

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Bulgaria	7474	8021	8165	8495	8871	8384	6909
Tshekkoslovakia	8153	8516	8844	9275	9752	9832	9114
Itä-Saksa	8993	9365	9813	10250	10896	9383	6765
Unkari	7431	7800	8100	8570	8815	8887	8696
Puola	6441	6740	6771	7080	7268	6640	6155
Romania	5852	6184	6283	6570	6716	6066	4998
Neuvostoliitto	7328	7744	8002	8368	8781	8945	8292
Jugoslavia	6022	6370	6478	6653	6829	6455	5319
USA	12870	13482	14223	15196	16137	16947	17804
Itävalta	10682	11080	11633	12416	13535	14641	15532
USA = 100							
Bulgaria	58.1	59.5	57.4	55.9	55.0	49.5	38.8
Tshekkoslovakia	63.3	63.2	62.2	61.0	60.4	58.0	51.2
Itä-Saksa	69.9	69.5	69.0	67.5	67.5	55.4	38.0
Unkari	57.7	57.9	56.9	56.4	54.6	52.4	48.8
Puola	50.0	50.0	47.6	46.6	45.0	39.2	34.6
Romania	45.5	45.9	44.2	43.2	41.6	35.8	28.1
Neuvostoliitto	56.9	57.4	56.3	55.1	54.4	52.8	46.6
Jugoslavia	46.8	47.2	45.5	43.8	42.3	38.1	29.9
USA	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Itävalta	83.0	82.2	81.8	82.1	83.9	86.4	87.2
Itävalta = 100							
Bulgaria	70.0	72.4	70.2	68.1	65.5	57.3	44.5
Tshekkoslovakia	76.3	76.9	76.0	74.3	72.1	67.2	58.7
Itä-Saksa	84.2	84.5	84.4	82.2	80.5	64.1	43.6
Unkari	69.6	70.4	69.6	68.7	65.1	60.7	56.0
Puola	60.3	60.8	58.2	56.8	53.7	45.4	39.6
Romania	54.8	55.8	54.0	52.7	49.6	41.4	32.2
Neuvostoliitto	68.6	69.9	68.8	67.1	64.9	61.1	53.4
Jugoslavia	56.4	57.5	55.7	53.3	50.5	44.1	34.2
USA	120.5	121.7	122.3	121.8	119.2	115.8	114.6
Itävalta	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Lähde: Havlik 1991, 35.

tuneisiin maihin eivät riitä rahoittamaan rakenninvestointeja niin, että kaikki vapautuva työvoima voitaisiin työllistää ja kokonaistuotannon taso säilyttää.

5) *Negatiivinen kasvu on oire oikeasuuntaisesta kehityksestä!* Tuotannon tilapäinen aleneminen on rakennemuutoksen kannalta arvioituna tervehdyksen merkki. Koska laajan rakennemuutoksen vaatimia valtavia pääomia ei ole käytettävissä, negatiivinen kasvu on todellisen rakennemuutoksen väistämätön oheisilmiö, *conditio sine qua non*. Niinpä siirtymän alkuvaiheessa tuotannon lasku on hyväksyttävää sen monista epäedullisista vaikutuksista huolimatta.

Itä-Euroopan kehitysnäkymät

Uuden poliittisen ja taloudellisen järjestelmän suosiota ja vakiintumista negatiivinen talouskasvu tietysti rasittaa. Järjestelmämuutoksesta aiheutuvien kitkatekijöiden ohella talouden pääsyä nousevalle kasvu-uralle hidastavat monet sosialistiselta menneisyydeltä periytyneet velat, jotka lähivuosina tulevat maksuun (taulukko 3 seuraavalla sivulla).

Infrastruktuurin puutteiden ja jälkeenjääneisyyden korjaaminen vaatii kaikissa Itä-Euroopan maissa mittavia investointeja, jotta edellytykset teollisuustuotantoa välittömästi lisääville sijoituk-

Taulukko 3. Kilpailukyyn kehitystekijät Itä-Euroopan uusissa markkinatalouksissa.

—	Infrastruktuurin puutteet
—	Tuotannon heikko organisointi
—	Ulkomaiset velat
—	Ympäristöinvestointien tarpeet
+	Alhaiset palkat
+	Avaus ulkomaailmaan (= Länteen)
+	Tuottavuusnousun mahdollisuudet
+	Tahto vaurastua

sille paranisivat. Liikenteen, teleliikenteen, liike- matkailun ja asumisen investointeihin julkisia va- roja ei ole riittävästi. Myöskään koti- ja ulkomainen yksityinen pääoma ei tuo näiden alojen on- gelmiin nopeita ratkaisuja; infrastruktuurin osal- ta yksityistäminen on erityisen pulmallista.

Sosialistisessa taloudessa yrityksen oli yleen- sä edullista haalia palvelukseensa runsaasti työvoi- ma ja maksaa sille hyvää palkkaa — määräytyi- hän yrityksen aikaansaama arvonlisäys paljolti sen maksaman palkkasumman perusteella. Tuotannon organisointi, työnjohdon tehokkuus, työn tuotta- vuus yms. markkinataloudessa yrityksen tuloksen määräävät seikat olivat toissijaisia. Taloudenpidon kiristyessä ylimiehitetyt työpaikat joutuvat lopet- tamaan toimintansa tai ainakin purkamaan liika- työvoimaa markkinoille ja työttömyyskortistoon. Yrityskulttuuriin pesiytynyt *tuotannon heikko or- ganisointi* ei korjaannu käden käänteessä, vaan vasta vähitellen markkinatalouden oppimis- ja omaksumisprosessin myötä.

Ulkomaiset velat ovat Bulgarialla, Neuvostoliit- tolla, Puolalla ja Unkarilla valuuttatuloihin näh- den niin suuret, että lisävelkaantuminen tuskin tu- lee kysymykseen. Ulkomaisella velkapääomalla ei siis voida rahoittaa rakennemuutosta eikä myös- kään kohentaa väestön elintasoja. Koska tuonnilla on korkea tulojousto, lisävelkaantumista kaihdet- taessa ei voida myöskään harjoittaa tuontia lisää- vää ekspansiivista talouspolitiikkaa.

Ympäristöinvestointeja ei enää voida laiminlyö- dä eikä lykätä tuonemmaksi, mikäli halutaan luo- da kestävä pohjaa uudistuvalla tuotannolla ja ke- hittää väestön elinoloja terveellisemmiksi.

Pitkällä aikavälillä infrastruktuurin kehittämi- nen, ulkomaisten velkojen lyhentäminen sekä ympäristön tilan parantaminen kohentavat Itä-Eu- roopan tilannetta ja kilpailukykyä. Lähivuosina näihin tarkoituksiin tarvittavat varat ovat kuiten- kin pois kilpailukykyä välittämästi lisäävistä koh- teista.

Sosialismin ajalta periytyvä kansainvälisissä vertailuissa näkyvä kilpailuvaltti on *alhaiset työ- voimakustannukset*. Vaikka raju inflaatio sekä entistä täysipainoisempi päätyöhön sitoutuminen nostavatkin nimellispalkkoja, halvat työvoimakus- tannukset tulevat ainakin lähivuosina edistämään vientiä, tuotannollista yhteistyötä ja suoria sijoit- tuksia.

Itä-Euroopan maissa alettiin toteuttaa *uuden- laista kauppapolitiikkaa* jo reformististen sosialis- tisten hallitusten aikana. Nyt kaikki maat ovat si- toutuneet kauppapolitiikkaan, joka merkitsee ul- koisten taloussuhteiden »normaalistumista» ja mahdollisimman täysipainoista osallistumista kan- sainväliseen työnjakoon (taulukko 4). Pisimmäl- lä avautumisessa länteen, mistä uudessa kaupp- apolitiikassa ensisijaisesti on kysymys, ovat uudis- tuskehityksen kärkimaat Unkari, Puola ja Tshék- koslovakia, joilla myös jo on assosiaatiosopimus Euroopan yhteisöjen kanssa.

Taulukko 4. Itä-Euroopan maiden uusi kauppapolitiikka.

*	Suorat sijoitukset
*	Efektiiiset tullit
*	GATT, IMF, yms. jäsenyydet
*	Valuutan vaihdettavuus
*	SEVin loppu: Avusta kauppaan
*	EY:n imu
*	Avaus länteen
*	Apu auttaa — business pelastaa

Uusi asennoituminen kansainväliseen työnja- koon tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia kehittää tuotantoa ja tuottavuutta. Myös muilla keinoin on *mahdollista nostaa tuottavuutta*. Tiedostetut epä- kohdat ja ongelmat ovat lupauksia paremmasta. Huonosta tilanteesta on ainakin periaatteessa hel- po päästä parempaan tuotannon rakennetta, orga- nisointia, teknologiaa jne. kohentamalla.

Epäilemättä ihmiset haluavat Itä-Euroopassa vaurastua, ja he ovat valmiita työntekijöinä ja yrit- täjinä ponnistelemaan saavuttaakseen markkinata- louden olosuhteissa paremman elintason. Odotet- tavissa oleva, entistä *myönteisempi asenne työtä ja yrittämistä kohtaan* koituu tietysti myös kan- santalouden hyödyksi.

Epärealistisiin odotuksiin, joita reaalisosialis- mista toivekapitalismiin siirtymiseen liitettiin, on jo ehditty pettyä. Pettymystä seuraa helposti epä- usko ja epäluottamus markkinatalouden ja demo- kratian kykyyn ratkaista yhteiskunnan ja yksityi- sen ihmisen ongelmia. Puolan kauan kaivatuissa

ensimmäisissä varsinaisissa monipuoluevaaleissa syksyllä 1991 äänestysprosentti jäi neljäänkymmeneen. Myös muissa maissa uudesta järjestelmästä on alettu vieraantua ennen kuin siihen on edes tutustuttu. Hallituksen ja opposition ohjelmia ja toimintaa ei koeta vakuuttaviksi eikä innostaviksi. Markkinatalouteen siirtyminen näkyy jakavan kansaa vähemmistöön, joka pystyy puolustamaan etujaan, ja yhteiskunnallisesti passivoituvaan enemmistöön, jonka maksettavaksi siirtymän lasku jää. Hinnat lähestyvät lännen tasoa paljon nopeammin kuin palkat ja eläkkeet, työttömyys kasvaa, eikä tarvittavaan sosiaalipolitiikkaan liikene varoja. Markkinatalous tulee Itä-Eurooppaan — kuten on tullut muuallekin — »ruma puoli» edellä. Vaapaan politiikan ja ankean talouden yhdistelmä painee lujille sekä kansalaiset että hallitukset.

Ennen kaksi maailmaa — nyt yksi Eurooppa

Lännessä katsottuna idässä käynnistyneet poliittiset ja taloudelliset mullistukset ovat luoneet itään aivan uuden tilanteen (taulukko 5). Idässä ei enää nähdä vastustajia vaan naapureita, joiden kanssa on yhteisesti vaalittavia etuja ja ratkottavia ongelmia. Tummiä pilviä idän taivaalla ei enää pidetä — ainakaan ensi sijassa — sotilaallisen uhan enteena vaan varoituksena saastevaroista. Liikehtivät ihmisjoukot, joiden mahdollinen kulkusuunta on länsi, koostuvat siviileistä, eivät sotilaista. Idän ja lännen välisen järjestelmäeron ja kilpailun sijasta lännen käyttäytymistä määräävät kehityserot sekä yhteistyön ja avustamisen asenteet.

Taulukko 5. Itä nähtynä lännessä.

1947—1988	1989—
VASTUSTAJA	NAAPURI
TURVALLISUUSUHKA	SAASTUTTAJA
SOTILAAT	KANSA(LAISE)T
JÄRJESTELMÄEROT	KEHITYSEROT
KILPAILU	YHTEISTYÖ, APU
TOINEN MAAILMA	OSA EUROOPPAA

Vaikka lännen nykyinen kuva idästä vastaakin paremmin uusia, myönteisempiä määreitä kuin vanhoja, kylmän sodan ajoilta periytyneitä uhkakuvia, »eurooppalaisen kodin» tavoite tuntuu sentään kovin ihanteelliselta ja ihannoivalta. Kylmän sodan jälkeinen jälleenrakentaminen ei ole idyllistä ja innostunutta yhteen hiileen puhaltamista.

Monissa Itä-Euroopan maissa jopa vihollisiksi leimattuja vastustajia löytyy nyt naapurista tai omasta maasta toisen kansallisuuden tai vastakkaisen poliittisen kannan edustajista. Levottomuuksia esiintyy monilla alueilla sekavan taloudellisen tilanteen ja alenevan elintason kärjistäessä ongelmia. Lännessä on ilmennyt varauksellista ja torjuaakin asennoitumista, kun on havaittu idästä tulevien tuotteiden luovan »häiriöitä» markkinoille sekä pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien tuovan ongelmia yhteiskunnalle.

Erittäin tärkeää uusien demokratioiden ja markkinatalouksien tulevalle kehitykselle on, että ne eivät eristäydy ja uudelleen blokkiudu eroon muusta Euroopasta vaan voivat laajasti hyödyntää taloussuhteitaan itseään kehittyneempiin ja vauraampiin maihin (vrt. Remes 1991). — Omaksuttu uusi ulko- ja kauppapolitiikka antaa entisille SEV-maille edellytyksiä lähentyä integroituvaa Eurooppaa ja tulla aikanaan sen täysivaltaiseksi osaksi (vrt. taulukko 4). Tuotannon integroitumista edistävät merkittävästi lännessä tehtävät suorat sijoitukset. Ne ovat monessa suhteessa tuontia ja siihen yleensä liittyvää lainanottoa parempi vaihtoehto velkaisille maille. Sijoitukset maksavat itse itsensä ja antavat pääoman ohella muita hyötyjä kytkiessään läntisen investoijan monipuolisesti ko. yrityksen ja kansantalouden kehitykseen. Jäsenyydet kansainvälisissä järjestöissä ja rahalaitoksissa, markkinatalouden edellyttämän tullijärjestelmän omaksuminen, valuutan kehittäminen vaihdettavaksi, hallinnollisesta vienti- ja tuontisääntelystä irtaantuminen ym. ulkomaankaupan normaalistaminen ovat jo osoittaneet tehonsa etenkin Unkarissa, Puolassa ja Tshekkoslovakiassa. Tällaisia muutoksia on ollut jopa helpompi aikaansaada kuin käynnistää yhteisten traumaattisten kokemusten jälkeen entisten SEV-maiden kesken luontevaa ja luonnollista kauppaa ja taloudellista yhteistyötä!

Länneltä odotetaan muutakin kuin tasavertaisuuteen perustuvaa, syrjimätöntä kohtelua Itä-Euroopan maita kohtaan. Vaikka idän kasvava tarjonta aiheuttaakin lännessä ristiriitaista suhtautumista, itää suosiviin kauppapoliittisiin erityisjärjestelyihin ja helpotuksiin on kuitenkin valmiutta. Myös idän suoranaiseen avustamiseen — edulsiin luottoihin ja lahjoituksiin — ollaan valmiita.

Avustusohjelmat, joista monia jo toteutetaan, ovat saaneet paljon huomiota sekä antaja- että saajapuolella (vrt. Senior Nello 1991, 185—200; Inotai 1991; Sinko ja Sutela 1991, 102—109). Kum-

paakin tahoja kiinnostavat ensisijaisesti avustuso-
 helmien tehoon ja laajuuteen liittyvät kysymykset.
 Avun tosiasialinen vaikutus ei riipu auttajalle ai-
 heutuvien kulujen suuruudesta, vaan avun toteu-
 tumisesta sen kohteessa. Pysyvää vaikutusta on
 aktiivisella auttamisella, joka lisää avun vastaan-
 ottajan omaa panostusta ja ponnistelua. Ohjelman
 onnistumisen kannalta on tärkeää, että avun eri-
 laiset osatekijät (pääoma, tekninen apu, koulutus,
 konsultointi jne.) ovat keskenään oikein ajoitettuja
 ja mitoitettuja sekä sovellettuja vastaanottajan val-
 miuksiin ja oloihin.

Nykyisessä laajuudessaan avustuso-
 hjelmat eivät riitä ratkomaan idän ongelmia, vaikka ne oi-
 kein ajoitettuna ja kohdennettuina ovatkin hyö-
 dyllisiä, hätätilanteissa jopa korvaamattomia ja
 elintärkeitä. Ellei lännessä lähiaikoina tapahdu rat-
 kaisevaa muutosta asennoitumisessa idän avusta-
 miseen ja käynnistetä Marshall-apuun verrattavaa
 kokonaisuohjelmaa, avustusten merkitys jää toissi-
 jaiseksi. Ilman avustusten tason ja tehon olennaista
 nousua vain kansainvälinen kauppa ja muu liike-
 toiminta — edellyttäen että idän olot sen sallivat
 — luovat sellaisen läntisen motivaatio- ja resurs-
 sipohjan, jolla on olennainen vaikutus Itä-Euroo-
 pan kehitykseen.

Lännen on arvioitava erilaisia avustamisen ja
 muun asennoitumisen vaihtoehtoja Euroopassa,
 jonka vakaisuutta eivät enää takaa toisiaan (ja
 omiaan) valvovat sotilaalliset vastavoimat. Näis-
 sä oloissa Euroopan eri osien tulevaisuus tarkoi-
 ttaa: ellei heille käy hyvin, hyvin ei käy meille-
 kään.

LÄHTEET

- Economic Survey of Europe in 1990—1991.* (1991). Econo-
 mic Commission for Europe. New York.
- Grosfeld, I. ja P. Hare (1991): Privatization in Hungary, Po-
 land and Czechoslovakia. *European Economy*, s. 129—156,
 Commission of European Communities, Brussels.
- Havlik, Peter (1991): *East—West GDP Comparisons: Prob-
 lems, Methods and Results.* Forschungsberichte No. 174.
 Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche,
 Wien.
- Nunya, Gábor (1991): *Speed and Level of Privatization of Big
 Enterprises in Central and Eastern Europe.* Forschungsbe-
 richte No 176. Wiener Institut für Internationale Wirtschaft-
 vergleiche, Wien.
- Inotai, András (1990): Central and Eastern Europe: internal
 changes — external challenges. *European Business Jour-
 nal* 2/4, s. 16—26.
- Kivikari, Urpo (1980): Muuttuvat talousjärjestelmät. *Kansan-
 taloudellinen aikakauskirja* 3/1980, s. 302—314.
- Kivikari, Urpo (1991a): Itä-Eurooppa matkalla markkinatalou-
 teen. *Unitas* 2/1991, s. 11—14.
- Kivikari, Urpo (1991b): *The Current Situation and Possible
 Developments in the Baltic Republics and the Sankt Peters-
 burg Region.* Itäkaupan tutkimus- ja koulutusyksikkö (Tu-
 run kauppakorkeakoulu) N:o C 1/1991. Turku.
- Nagy, András (1991): »Social Choice» in Eastern Europe.
Journal of Comparative Economics 15, s. 266—283.
- Remes, Seppo (1991): *Itä-Euroopan tulevaisuuden skenaari-
 ot: Puola, Tšekkoslovakia ja Unkari.* Itäkaupan tutkimus-
 ja koulutusyksikkö (Turun kauppakorkeakoulu) N:o B 8/
 1991. Turku.
- Senior Nello, Susan (1991): *The new Europe, changing eco-
 nomic relations between East and West.* Harvester Wheat-
 sheaf, Exeter.
- Sinko, Pekka ja Pekka Sutela (toim. 1991): *Neuvostoliitto, itä-
 nen Eurooppa ja Suomi.* Valtion taloudellinen tutkimuskes-
 kus, Helsinki.
- Sutela, Pekka (1991): Yksityistäminen itäisessä Euroopassa.
Kansantaloudellinen Aikakauskirja 4/1991, s. 445—459.